

DEZINFORMÁCIE, FAKE NEWS A HOAXY

MGR. VERONIKA ČEPČÁNYOVÁ
MGR. LUCIA KYTKOVÁ

 veronika.cepcanyova@snk.sk,
lucia.kytкова@snk.sk

 Odbor k-služby,
Slovenská národná knižnica,
Martin

 www.snk.sk

The article focuses on the issue of disinformation and conspiracy theories and their dissemination via media. Authors point out the importance of enlightenment and education of general public as well as librarianship experts in the media literacy field. They emphasize that library employees play a key role in informal education of users. Therefore, authors decided to participate in the project “*The battle against Disinformation and Hoaxes*” under the auspices of the Slovak National Library, the goal of which is to reduce the spread of disinformation, fake news, hoaxes and conspiracy theories by educating predominantly at-risk population: youth and seniors. Initiatives will be realized in the form of educational workshops and seminars complemented by the production of methodological guidelines and promotional materials. A report on the first workshop which took place at the Slovak National Library is also part of the article.

Keywords: disinformation, hoaxes, fake news, conspiracy theories, media literacy, librarians

ÚVOD

V súčasnosti je potrebné reflektovať aktuálnu situáciu v našej spoločnosti, v ktorej je človek zahľtený množstvom informácií. Pre používateľa knižnično-informačných technológií je preto veľmi náročné vyznať sa a správne orientovať v mori informácií. Vývoj technológií, internetu a sociálnych sietí priniesol množstvo výhod, ale sú s ním spojené aj mnohé úskalia a riziká. Pre knižnice je dôležité uvedomiť si, že kritické myslenie, mediálna gramotnosť a zamedzenie šírenia dezinformácií sú podstatné a aktuálne témy v spoločnosti. Zároveň je potrebné, aby sa im venovala pozornosť nielen v zmysle dodatočného vzdelávania, ale aj prostredníctvom viacerých aktivít a podujatí pre knihovníkov, mladých ľudí, seniorov a ostatných, ktorých táto téma zaujíma, respektíve aj ako neformálne vzdelávanie v danej problematike.

FENOMÉN DEZINFORMÁCIÍ, FAKE NEWS A HOAXOV

Slovenská národná knižnica v Martine v rámci plánu pre rozšírenie pôsobnosti knižnice v neformálnom vzdelávaní spustila projekt „Boj proti dezinformáciám a Hoaxom“ určený najmä žiakom stredných škôl a seniorom, ktorý realizujú Veronika Čepčányová a Lucia Kytková z oddelenia pre výpožičné a referenčné služby. Projekt je koncipovaný tak, aby boli vytvorené kvalitné výstupy overené cieľovou skupinou, ktorá ich bude využívať a podporovať ich šírenie medzi potenciálnymi užívateľmi. Prostredníctvom tohto vzdelávania možno priblížiť ohrozeným skupinám, ako sú seniori a stredoškóľáci, rozdiely medzi pravdivými informáciami, fake news, dezinformáciami a hoaxami. Autorky projektu sa pokúsia osloviť cieľové skupiny predovšetkým týmito výstupmi a aktivitami:

- tvorba článku o dezinformáciách, ako aj zverejnenie odkazov na podujatia, workshopy a podcasty a následne ich sprístupnenie verejnosti na webovej stránke SNK <https://www.snk.sk/sk/sluzby/v-sidelnej-budove/informacna-vychova-pouzivatelov.html>;
- tvorba záložiek do kníh s textom o dezinformáciách a hoaxoch s cieľom zaujať pozornosť cieľových skupín;
- tvorba podcastov;
- organizácia podujatí (semináre, workshopy, besedy, napríklad *Boj proti dezinformáciám; Hoax*);
- komunikácia s účastníkmi podujatí, seminárov,

Záložka SNK *Dezinformácia a hoax*

workshopov a pod. formou vyplnených dotazníkov s cieľom získať spätnú väzbu a skvalitniť výstupy a zároveň doplniť podujatia o požadované a dôležité informácie na predkladanú tému.

Prepojením knihovníctva s neformálnym vzdelávaním verejnosti sa otvára veľa možností, ako pozitívne podporiť kritické myslenie a zároveň zvýšiť záujem používateľov o čítanie a počúvanie s porozumením.

V minulosti sa nepravdivé, vymyslené a zavádzajúce informácie, ktoré si zväčša ľudia posúvali ďalej na trhu alebo v rodinnom kruhu, označovali ako povery, mýty, a ich pôvod bol najmä v strachu z neznámeho. Dnes by sme ich pomenovali ako hoaxy.

Hoaxy v internetovom priestore boli ešte pred vznikom sociálnych sietí, ako uvádza aj Šnidl v publikácii *Pravda a lož na facebooku*: „Ešte pred nástupom

sociálnych sietí sa nezmysly šírili hlavne prostredníctvom hromadných e-mailov. Už na jeseň roku 1999 mohli ľudia do svojich e-mailových schránok dostať po česky písanú správu, ktorá oznamovala, že Bill Gates sa rozhodol podeliť o svoj majetok. Pokiaľ ju vraj človek prepošle svojim priateľom, za každého, ktorý používa operačný systém Windows, mu Gatesov Microsoft zaplatí 245 dolárov. Česká stránka hoax.cz začala na takéto správy upozorňovať už nedlho po roku 2000. Odvtedy zhromaždila viac než dvestopäťdesiat hoaxov z rôznych oblastí“ (Šnidl, 2017, s. 20).

S cieľom pomôcť knihovníkom a verejnosti zorientovať sa v množstve informácií a zároveň v nich správne a rýchlo rozoznať dezinformácie je potrebné tieto pojmy v prvom rade charakterizovať, pretože v praxi často narážame na to, že vymedzenia týchto pojmov sú nejednotné, nejednoznačné a v definíciách sú si podobné.

Prvým a veľmi dôležitým pojmom sú dezinformácie, ktoré sa pokúsila Rada Európy v *Správe o poruchách informácií* (2017) charakterizovať ako „informácie, ktoré sú nepravdivé (falošné) a úmyselne vytvorené so zámerom poškodiť osobu, sociálnej skupine, organizácii alebo krajine; ...rovnako ide o nepravdivé (falošné) informácie, ktoré sú vedome šírené, aby spôsobili škodu“ (Kačínová, 2019, s.12). Na základe tejto charakteristiky môžeme uviesť základné znaky dezinformácií:

- zavádzajúci, klamný až manipulatívny charakter,
- šírenie nepravdivosti (úplnej alebo čiastočnej),
- úmysel, ako uškodiť v hospodárskej, politickej alebo bezpečnostnej oblasti.

Podstatu aktuálnych dezinformácií v prostredí internetu a sociálnych sietí vieme najlepšie vystihnúť prostredníctvom typických javov, ktoré tvoria konšpiračné teórie, hoaxy a fake news.

Pojem hoax môžeme definovať ako falošnú správu, mystifikáciu, žart, podvod, klamstvo, ktoré ľudia vydávajú za pravdivý fakt, a ten musíme vedieť odlišiť od obyčajných fám. Hoax (poplašnú správu) môžeme odlišiť od ostatných dezinformácií pomocou jednoduchých bodov, ktoré obsahujú:

- „Prosím zdieľajte .....“ – snaha šíriť hoax medzi čo najväčším počtom ľudí,
- „... inak sa im niečo stane!!!“ – snaha vyvolať čo najväčší nátlak na ľudí,
- „... inak sa niečo stane šteniatkam, deťom, mačiatkam...!!!“ – snaha vyvolať u ľudí strach/ súcit,
- „... toto musia vedieť všetci!!!“ – väčšinou snaha vyvolať u ľudí senzáciu, v tomto prípade ide o šírenie rady, ktorá je pre ľudí nevhodná.

Ďalším podobným pojmom sú fake news, čiže faloš-

né správy, ktoré definuje Kačínová ako „typy informácií, ktoré sú verifikovateľne nepravdivé, a to v ich celku alebo sčasti, sú vyrábané vedome ako falošné a následne úmyselne šírené, disponujúc autentickým informatívnym vzhľadom, ktorý má vzbudiť dojem, že ide o seriózne správy. Ich úmyslom je oklamať, manipulovať alebo zneužiť svojich príjemcov obyčajne na ekonomické alebo politické účely“ (Kačínová, 2019, s. 18). Takáto falošná správa sa zdá byť pravdivá, obsahuje dokonca charakteristické znaky správ, ako sú citová neutralita, vecnosť, včasnosť, presnosť, spoľahlivosť a úplnosť, ale pravdivá nie je.

Falošné správy sa zvyknú šíriť prostredníctvom sociálnych sietí spoločne s ostatnými javmi, ako sú napríklad konšpiračné teórie. Konšpiračné teórie sa dotýkajú rôznych oblastí nášho života. Je veľmi dôležité vedieť, ako ich môžeme odlišiť od hoaxov, dezinformácií a fake news. Ako uvádza Panczová, konšpiračné teórie môžeme definovať ako „nepodložené, neoverené, resp. oficiálne neakceptované informácie, ktoré varujú pred nebezpečným sprisahaním. V súvislosti s významnými historickými udalosťami vyzdvihujú úlohu sprisahania (resp. sprisahaní) a neveria oficiálnym zdôvodneniam“ (Panczová, 2017, s.14).

Myslíme si, že šírenie dezinformácií, hoaxov, konšpiračných teórií a fake news má omnoho hlbšie a vzájomne súvisiace príčiny, ktoré majú technologický, hospodársky, ideologický a politický charakter. Tento typ správ sa šíri v súčasnosti na internete najmä prostredníctvom sociálnych sietí a webových stránok za veľmi rýchly čas a má obrovský až masový dosah na používateľov.

AKO MÔŽU KNIŽNICE ČELIŤ DEZINFORMÁCIÁM

Pre knižnice 21. storočia je boj proti dezinformáciám prirodzenou úlohou, a preto pomáhajú používateľom vzdelávať sa v tejto oblasti. Súčasne sa snažia kritickým a inteligentným spôsobom brániť pravdivosť a spoľahlivosť informácií, ktoré im knihovníci poskytujú. Knihovníci v spolupráci so žurnalistami a učiteľmi sú najpopulárnejšími osobami v spoločnosti, ktoré sú zodpovedné za budovanie mediálnej gramotnosti. Preto je práve v kompetencii knihovníkov posúdiť pravdivosť informácií, odhaľovať fake news a konšpiračné teórie, a tak pomôcť používateľom orientovať sa vo fenoméne dezinformácií a zároveň popasovať sa s výzvami, ako:

- nadprodukcia digitálneho obsahu (nadmerné množstvo nových a ťažko overiteľných internetových zdrojov),
- vznik a vývoj robotov, ktoré dokážu napodobniť akademické písanie a vytvárať tak odborne pôsobiace dokumenty,
- používanie nespoľahlivých zdrojov v akademických prácach.

V tomto kontexte vnímania knižnično-informačných služieb poskytujú knižnice používateľom:

- pomoc pri vyhľadávaní spoľahlivých informácií,
- učiť sa nové veci,
- získavať informácie v oblasti informačnej gramotnosti.

Z toho vyplýva potreba zvýšenia zručnosti knihovníkov v oblasti informačnej gramotnosti. Knižnice by sa mali angažovať v školení a špecializácii zamestnancov na uspokojovanie potrieb používateľov v oblasti knižnično-informačných služieb.

Autori Loos a Ivan v publikácii *Fighting Fake News: Generational Approach* uvádzajú, že na svete existuje približne 320 000 verejných knižníc a viac ako milión parlamentných, národných, univerzitných, vedeckých, výskumných, školských a špeciálnych knižníc. Všetky tieto knižnice sprostredkujú informácie, ako používať zdroje dostupné pre všetkých, čo z nich robí rozhodujúce inštitúcie v digitálnej ére. Tento aspekt predstavuje pre knihovníkov veľkú výzvu a zároveň posilňuje potrebu vytvoriť koncept mediálnej gramotnosti a metodiky. Knižnica by totiž mala pôsobiť ako sprostredkovateľ medzi používateľmi a prístupom k spoľahlivým informáciám, napríklad prostredníctvom zvyšovania informovanosti používateľov, edukáciou v oblasti vyhľadávania v online katalógu a voľne dostupných elektronických zdrojov, filtrovaním nepravdivých informácií od pravdivých, podporou výskumníkov a pedagógov či poskytovaním konzultačných služieb.

Po pandémie vzrástol záujem používateľov o spoľahlivé elektronické informačné zdroje, a tým aj potreba inovácie a modernizácie knižníc v oblasti poskytovania kvalitných a relevantných informácií smerom k používateľovi. Preto by mali knižnice v súčasnosti viac ako kedykoľvek predtým podporovať projekty, organizáciu podujatí, tvorbu metodiky a propagačných materiálov v boji proti šíreniu dezinformácií. Do budúca by mohli zväziť aj možnosť zaškolenia knihovníkov v oblasti mediálnej gramotnosti, ktorí by prevzali zodpovednosť za spracovanie,

Plagát podujatia „Boj proti dezinformáciám a Hoaxom“

uchovávanie a sprístupňovanie postupov získavania informácií.

Dôležitým krokom v boji proti šíreniu dezinformácií zo strany knižníc je neustále nadväzovať spoluprácu so školami a rozvíjať kritické myslenie budúcich používateľov už od útleho veku. Deti tak budú schopné spochybňovať, zdôvodňovať a diskutovať o využívaní rôznych zdrojov a rozlišovať relevantné a pravdivé zdroje od irelevantných a nepravdivých.

BOJ PROTI DEZINFORMÁCIÁM V PRAXI

Mediálna gramotnosť je jednou z kľúčových kompetencií pre život v súčasnej spoločnosti. Aj z tohto dôvodu sa oddelenie pre výpožičné a referenčné služby Slovenskej národnej knižnice aktívne angažuje v boji proti dezinformáciám a v spolupráci s novinárom *Denníka N* Vladimírom Šnídlom

Podujatie *Dezinformácie, fake news a hoaxy*. Zdroj: SNK

a psychologičkami Kristínou Blažekovou a Janou Fúskovou zorganizovalo podujatie *Dezinformácie, fake news a hoaxy* zamerané na dve cieľové skupiny, ktoré sú podľa organizátorov náchylnejšie veriť dezinformáciám, a to študenti nad 15 rokov a seniori. O podujatie prejavili záujem aj ekonomicky činné osoby, ktoré sa ho aktívne zúčastnili. Prostredníctvom ukážok bol účastníkom konferencie poskytnutý návod, ako si vybrať kvalitné a pravdivé informácie a vyhnúť sa tak manipuláciám. Cieľom výstupov taktiež bolo, aby sa študenti a seniori dozvedeli viac o problematike mediálnej gramotnosti a vedeli si vytvoriť vlastný kritický názor na kontroverzné témy.

Podujatie bolo rozdelené na dve časti. Dopoludňajšej sa zúčastnilo približne sedemdesiat študentov, ale aj viacero dospelých, ktorí aktívne reagovali a zapájali sa do diskusie v rámci tejto témy. Popoludňajšia časť bola venovaná seniorom, ktorí viedli s prednášajúcimi aj medzi sebou pestrú debatu. V rámci oboch častí sa ako prvý prednášajúci predstavil Vladimír Šnidl (vladimir.snidl@dennikn.sk, instagram „krotimehoaxy“) s príspevkom *Ako čeliť hoaxom*, ktorý sa okrem témy dezinformácií venoval aj rôznym manipuláciám na sociálnych sieťach, a účastníkom sa snažil vysvetliť, ako môžu tieto manipulácie odhaliť a na akom princípe fungujú algoritmy.

Druhý príspevok *Ako sa vyznať v záplave (dez)informácií?* predniesli Kristína Blažeková a Jana Fúsková. Obe prednášajúce sú psychologičky, pričom Kristína Blažeková zároveň dlhodobo pôsobí v slovenskej vetve českého združenia *OZ Zvol si info* (tim@zvolsi.info), v rámci ktorého prednáša o dezinformáciách nielen pre školy, ale aj verejnosť na celom Slovensku. S pomocou preventívneho programu *FANTOMAS* učí študentov, ako sa vyznať v mori dezinformácií a nadobudnúť mediálnu gramotnosť.

ZÁVER

Podujatie *Dezinformácie, fake news a hoaxy* organizované oddelením pre výpožičné a referenčné služby v priestoroch Slovenskej národnej knižnice zaujalo všetkých zúčastnených, čoho dôkazom je aj spätná väzba v podobe pozitívnych reakcií a vyjadrení, ako „Bolo to výborné. Veľa informácií. Praktické, jednoducho a zaujímavé podané. Ľudskí, autentickí prednášajúci.“;

„Podujatie bolo zaujímavé a náučné.“;

„Celkový dojem dobrý, prednášajúci koncentrovaní a schopní. Organizátori šikovní, atmosféra výborná. Privítala by som dlhšie bloky prednášok.“;

Podujatie *Dezinformácie, fake news a hoaxy*. Zdroj: SNK

„Podujatie mi vylepšilo prehľad v názoroch na niektoré témy.“

Záujem o podujatie a pozitívne ohlasy zároveň motivovali autorov projektu pokračovať v boji proti dezinformáciám a prostredníctvom workshopov, respektíve online prednášok vzdelávať širokú verejnosť v tejto aktuálnej téme. Je veľmi dôležité ši-

riť v tomto smere osvetu a podieľať sa tak na budovaní mediálnej gramotnosti nielen verejnosti, ale aj odborníkov z oblasti knihovníctva. Práve preto v súčasnosti Slovenská národná knižnica pripravuje podcast venovaný tejto problematike, ktorý bude dostupný na webovej stránke Slovenskej národnej knižnice.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

- BREZINA, Ivan – ČAVOJOVÁ, Vladimíra. 2021. *Prečo ľudia potrebujú krízy: psychológia spoločenských vied*. Bratislava : Premedia 2021. 157 s. ISBN 978-80-8242-023-7.
- GREGOR, Miloš – VEJVODOVÁ, Petra. 2018. *Nejlepší kniha o fake news, dezinformáciách a manipuláciách!!!* Brno : CPress 2018. 142 s. ISBN 978-80-264-1805-4.
- KAČINOVÁ, Viera. 2019. *Fenomén „fake news“, hoaxov a konšpiračných teórií v kontexte mediálnej výchovy*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2019. 157 s. ISBN 978-80-572-0019-2.
- LOOS, Eugene – IVAN, Loredana. *Fighting Fake News: Generational Approach*. Basel : MDPI 2022. 172 s. ISBN 978-3-0365-5719-9.
- PANCZOVÁ, Zuzana – TAKÁČOVÁ, Judita. 2017 *Konšpiračné teórie: témy historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava : Veda 2017. 155 s. ISBN 978-80-224-1546-0.
- ROSLING, Hans – ROSLING, Ola – ROSLING RÖNNLUND, Anna – BACHLEDOVÁ, Marianna. 2020. *Moc faktov: desať dôvodov, prečo máme o svete mylné predstavy – a prečo sme na tom lepšie, ako si myslíme*. Bratislava : Tatran 2020. 335 s. ISBN 978-80-222-0993-9.
- ŠALMON, Tomáš. 2021. *(Ne)bezpečný internet: sprievodca pre používateľov internetu od 10 do 99 rokov*. Bratislava: Linden 2021. 290 s. ISBN 978-80-566-1941-4.
- ŠNÍDL, Vladimír. 2017. *Pravda a lož na Facebooku*. Bratislava : N Press, s.r.o. 2017. 157 s. ISBN 9788097239442.
- Učitelia proti dezinformáciám*. 2018. Bratislava : Slovenský inštitút pre bezpečnostnú politiku 2018. 50 s. ISBN 9788097222857.